Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt 1, Sayı 1, s. 110-127, Kış 2012, BARTIN-TÜRKİYE
Bartın University Journal of Faculty of Education, Volume 1, Issue 1, p. 110-127, Winter 2012, BARTIN-TURKEY

Ortaokul 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında İnsan Hakları Üzerine Bir Çözümleme

Yrd. Doç. Dr. Fatma ÜNAL
Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi
funal@bartin.edu.tr

Özet: İnsan hakları ile ilgili değerlerin her kurum ve kuruluş içinde yaşama geçirilmesi gerekir. Bunun için, herkese ve özellikle öğrencilere insan hakları eğitiminin verilmesi önemlidir. Bu araştırmanın amacı Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2011-2012 eğitim-öğretim yılında okutulmak üzere basılarak okullara dağıtılan ilköğretim 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders ve öğrenci çalışma kitaplarında ve öğretim programında insan hakları konusuna ne düzeyde yer verildiğini ortaya koymaktır. Bu araştırmada yazılı bir araç olan öğretim programı ve ders kitapları üzerinde çalışıldığı için değerlendirmede, bir nitel araştırma yöntemi olan içerik analizinin kullanılması tercih edilmiştir. Araştırmada ana kategori olarak "insan hakları" konusu ele alınmıştır ve buna göre alt kategoriler belirlenmiştir.

Araştırmada, öğretim programında en fazla "Hak ve Özgürlüklerimiz" temasında insan hakları ile ilgili kazanıma yer verildiği görülmüştür. Bu durumun sonucu olarak öğretim programına göre hazırlanan ders ve öğrenci çalışma kitaplarında da insan hakları konusunun en fazla bu temada bulunduğu dikkati çekmektedir.

Anahtar Sözcükler: İnsan hakları, insan hakları eğitimi, vatandaşlık ve demokrasi eğitimi, öğretim programı, ders kitabı

An Analysis On Human Rights In Citizenship And Democracy Curriculum And Textbooks Of 8th Elementary Education

Abstract: Values associated with human rights should be brought into life within every institution and organisation. For this purpose, it is important that everyone and especially students should be given appropriate education on human rights. The purpose of this study is to investigate and put forth to what levels and extent coverage is given to the concern of human rights in elementary school 8th grade students' textbooks and curriculum printed and distributed among schools to form part of the official curricula approved by Ministry of National Education for the academic period 2011-2012. As most work focused on curriculum and textbooks for their presenting printed materials in this study, the use of content analysis based on a qualitative research methodology was preferably adopted. The study treated "human rights" as the main category of concern and accordingly the subcategories were identified.

During the study, the educational syllabus was observed to give most coverage to acquisitions in terms of human rights within the theme "Our Rights and Freedoms". As a result of this, attention is drawn to the fact that any information dealing with human rights is principally found under this theme in the textbooks and students' workbooks prepared accordingly.

Keywords: Human rights, human rights education, citizenship and democracy education, curriculum, textbooks.

1. GİRİŞ

İnsanlığın belli bir gelişme çağında, kuramsal olarak bütün insanlara tanınması gereken ideal hakların tümünü ifade eden insan hakları konusu giderek artan bir şekilde dünya kamuoyunun dikkatini çekmektedir (Donnelly, 1989; Akıllıoğlu, 1995; Buergental, 1995; Çeçen, 1995; Reisoğlu, 2001; Gemalmaz, 2001). İnsan hakları deyince daha çok "olması gereken" ve bildirilerde "ulaşılacak hedefler" başlığı altında yer alan ideal haklar akla gelmektedir (Kapani, 1981, 14). Ancak günümüzde insan haklarının çoğu pozitif (yürürlükte olan) hukuka girmiş ve yaptırımlarla güvence altına alınmıştır (Mumcu, 1994, 22–24).

İnsan hakları ile ilgili değerlerin her kurum ve kuruluş içinde yaşama geçirilmesi gerekir. Bunun için, herkese ve özellikle öğrencilere insan hakları eğitiminin verilmesi önemlidir.

İnsan haklarının var olabilmesi ve pratik bir değer taşıyabilmesi, insanların haklarını bilmesine, kullanmasına, korumasına ve geliştirmesine bağlıdır ve bu da insan hakları alanında verilebilecek bir eğitim ile sağlanabilir. İnsan hakları eğitimi "genel anlamda herkeste, örgün eğitim kapsamında ise tüm öğrencilerde insan haklarını bilme, koruma, kullanma ve geliştirme bilinci ile bu haklara saygı duyma bilincini kazandırmak amacıyla verilen eğitim" şeklinde tanımlanabilir (Karaman Kepenekçi, 2000, 10; Gülmez, 2001, 30; Karaman-Kepenekçi, 2008, 226).

İnsan hakları eğitiminde en önemli nokta, bu eğitimi kişinin düzeyine uygun bir içerik ile vermektir. Bu yüzden, insan hakları ile ilgili bilgileri dizgesel ve düzenli bir biçimde verecek bağımsız bir dersin varlığı gereklidir; ancak, tek bir derse sığmayacak kadar kapsamlı olan bu konunun yalnızca bir ders ile öğretilemeyeceği bilinmelidir. Aslında genel eğitimin ve bu doğrultuda insan hakları eğitiminin amaçlarından biri, yaşam için gerekli olan bilgiyi vermek ve sosyal alanlardaki derslerle öğrencinin entelektüel ve ahlaki gelişimini sağlamaktır (Karaman Kepenekçi, 2000, 229).

İnsan hakları eğitiminde sürekliliği sağlamak için, ayrı bir insan hakları dersinin yanında, okul programında yer alan diğer derslerde de örneğin; tarih, coğrafya, sosyoloji, psikoloji, edebiyat ve felsefe derslerinde insan hakları konusuna yer verilmesi gerekmektedir (UNESCO, 1969; UNESCO, 1987; Gülmez, 1998; Karaman Kepenekçi, 2000). Nitekim Avrupa Konseyi Okullarda İnsan Hakları Öğretim ve Öğrenimi Tavsiye Kararı (85) 7'ye Ek'te (Council of Europe Recommendation No. R(85)7 of the Committee of Ministers to Memeber States on Teacging and Learning About Human Rights in Schools) çocukların ve gençlerin insan hakları gibi soyut nitelik taşıyan alanları öğrenmesinde; tarih, coğrafya, sosyal bilgiler, din kültürü ve ahlak bilgisi, dil ve edebiyat ya da ekonomi gibi derslerden yararlanılabileceği belirtilmiştir.

Türkiye'de 2005 yılına kadar insan hakları eğitiminin öğretim programlarında bir ders olarak yer alması yaklaşımı izlenmiştir. Öğretmenler ise geleneksel yaklaşım temel alınarak hazırlanmış programın da özelliği nedeni ile bu dersin konularını kuramsal olarak öğrencilere aktarmayı tercih etmişlerdir. 2005 yılına gelindiğinde disiplinlerarası yaklaşımı benimsediği vurgulanan 2005 ilköğretim programları uygulanmaya başlanmıştır. Bu programlarda çeşitli ara disiplin alanları belirlenmiştir. Bunlardan biri de "İnsan Hakları ve Vatandaşlık Eğitimi" ara disiplin alanıdır. 2005 ilköğretim programları insan hakları ve vatandaşlık eğitimini bu ara disiplin alanı aracılığıyla derslerde gerçekleştirme yaklaşımını uygulamaya koymuştur.

Ara disiplin alanı aracılığıyla birçok ders arasında ilişkilendirmeler yapılarak gerçekleştirilecek insan hakları ve vatandaşlık eğitiminde sosyal bilgiler dersinin önemli bir yeri vardır. Çünkü sosyal bilgiler dersinin bir yönü de vatandaşlık yeterliliklerinin kazandırılmasıdır. Ulusal Sosyal Bilgiler Konseyi (NCSS), sosyal bilgiler dersini, sosyal ve beşeri bilimlerin yurttaş yetiştirme amacıyla birleştirilmiş biçimi olarak tanımlar (NCSS, 2007). "Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi" dersinin konuları, sosyal bilgiler dersi konuları içerisine dağıtılarak da insan hakları ve vatandaşlık eğitiminin büyük bir ağırlığı sosyal bilgiler dersine yüklenmiştir.

Türkiye'de 2005 ilköğretim programlarının değerlendirilmesine yönelik yapılan çalışmalarda öğretmenlerin programın yapısını tam olarak anlayamadıkları görülmüştür. Özellikle ara disiplin alanları ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda öğretmenlerin ara disiplinlerden haberdar olmadıkları gerçeğiyle karşılaşılmaktadır (Bümen, 2005; Ersoy, 2006; Güven, Gökbulut ve Yel, 2006; Alkın, 2007; Alkın ve Gözütok, 2008; Taş, 2010). Bu araştırmaların sonuçları aynı zamanda insan hakları ve vatandaşlık eğitiminin ara disiplin yoluyla etkili olarak gerçekleştirilip gerçekleştirilemediği sorusunu da ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye'de 2010-2011 öğretim yılından itibaren uygulamaya konulan "8. sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi" öğretim programı ile insan hakları ve vatandaşlık eğitimi hem bir ders hem de bir ara disiplin olarak ilköğretim programlarında yer almıştır. Programın sunumunda bu uygulamanın gerekçesine yer verilmemiştir. Bunun yanında Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi dersinin insan haklarıyla ilgili genel amacı şöyledir: "Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak temel hak ve özgürlüklerini kullanarak sorumluluklarını yerine getirmeleri amaçlanmaktadır." (MEB, 2010, 6). Bu amaçta, insan haklarını kullanmanın yanı sıra sorumlulukların yerine getirilmesi vurgusu dikkat çekicidir.

İnsan hakları eğitiminde okullardaki en önemli araçlardan biri öğretim programlarına uygun olarak hazırlanan ders kitaplarıdır. Ders kitabı, öğretimde öğretmenin, gücünü daha iyi kullanmasına, öğretmek istediklerini daha dizgesel bir biçimde vermesine, öğrencinin de öğretmenin anlattıklarını, istediği zaman ve yerde, istediği hızda yinelemesine olanak veren

temel gereçtir. Bir dersin öğretimiyle ilişkili olarak hazırlanan ya da seçilen, belirli ölçütlere göre incelendikten sonra belli bir okul, sınıf ve ders için öğretmen ve öğrencilere temel kaynak olarak salık verilen kitaptır. Ders kitaplarında biçim, içerik ve yöntem bakımlarından çağın gereklerini (Oğuzkan, 1993; Ceyhan ve Yiğit, 2004; Gérard, 2003) ve dersin kazanımlarını karşılayıp karşılamadığını belirlemek üzere her zaman gözden geçirilerek yenilenmesinde yarar bulunmaktadır (Giannangelo ve Kaplan, 1992).

Günümüzde ders kitabı teknolojik gelişmelerin de etkisiyle, öğretimin tek aracı olma özelliğini yitirmiş olmakla birlikte hâlâ ilk ve en önemli ders aracı olma özelliğini korumaktadır (Coşkun, 1996, 59–60). UNESCO (2009a)'ya göre ise ders kitapları öğretmenler için programı uygulamadaki en önemli yardımcı araçlar olarak görülmüştür. Kısaca okul kitaplarının, yeniden gözden geçirilmesi UNESCO'nun öncelikli amaçlarındandır. Bugün, bilgiye ulaşma kaynakları büyük ölçüde farklılaşmakla birlikte ders kitapları düşünce biçimlerinin, zihniyetlerin oluşumunda hâlâ önemli bir rol oynamaktadır. Ders kitapları; gençlerin tümüne aynı içerikleri sunarak, aynı dili kullanarak, aynı değerler dizgesini, tarihsel, yazınsal referansları yayarak, kültürel geleneklerin korunmasını ya da devam ettirilmesini, kimlik duygusunun biçimlendirilmesini ve ulusal bağın korunmasını desteklemelidir (UNESCO, 2009b).

İnsan hakları eğitiminde ders kitaplarının önemi konusunda yürütülmüş çeşitli araştırmalar bulunmaktadır (Power ve Allison, 2000; Tibbits, 2002). Bu çalışmalardan bir kısmı tarih ve sosyal bilgiler gibi sözel içerikli derslerin insan hakları eğitimine katkısını ortaya koymaktadır. Örneğin Karaman Kepenekçi (1999, 119–127) 1997–1998 Eğitim-Öğretim yılında Türkiye'deki ortaöğretim kurumlarında okutulan on altı lise ders kitabında insan hakları konusuna yer verilme düzeyini saptamak amacıyla bir araştırma yürütmüş ve diğer ders kitapları ile karşılaştırıldığında din kültürü ve ahlak bilgisi, sosyoloji ve psikoloji ders kitaplarında insan hakları konusuna daha fazla yer verildiği bulgusuna ulaşmıştır. Karaman Kepenekçi (2003, 280–299) bir başka çalışmasında da Türkiye'de 2002–2003 Eğitim-Öğretim yılında ilköğretim okullarında okutulan; üç hayat bilgisi ve dört sosyal bilgiler ders kitabında insan hakları ve sorumluluk konularına yer verilme düzeyine bakmış ve ders kitaplarında insan hakları konusuna, sorumluk konusundan daha fazla yer verildiğini ortaya koymuştur.

Tarih Vakfı, 2001–2003 yılları arasında Avrupa Birliği'nin "İnsan Hakları ve Demokrasi için Avrupa Girişimi" programı çerçevesinde desteklenen "İlk ve Ortaöğretim Ders Kitaplarında İnsan Hakları" projesini uygulamıştır. Bu projeyi Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) şemsiyesi altında ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) desteği ile yürüten Tarih Vakfı (2003) ders kitaplarını insan hakları açısından gözden geçirmiş ve proje kapsamında gerçekleştirilecek çalışmalarla insan hakları bilincinin geliştirilmesine katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Proje

sonunda geleceğin vatandaşlarını daha bilinçli hâle getirmek amacına yönelik olarak ders kitaplarının yeniden yazılması amaçlanmıştır.

Aslan ve Kepenekçi (2008, 101–124)'nin Türkiye'de ve Fransa'daki ilköğretim düzeyinde okutulan anadili ders kitaplarında insan hakları konusuna ne düzeyde yer verildiğini saptamak ve her iki ülkenin anadili ders kitapları arasında insan hakları konusuna yer verme düzeyini karşılaştırmak amacıyla yapmış oldukları çalışmanın sonuçlarına göre Türkçe ders kitaplarında insan hakları konusuna Fransızca ders kitaplarındaki insan hakları konusundan daha fazla yer verildiği görülmektedir. Bu sonuç, Türkiye'de 2004 yılında hazırlanan yeni ilköğretim programının benimsediği, insan hakları konusunun bir ara disiplin olarak her dersin programına, dolayısıyla Türkçe ders programına da serpiştirilme anlayışıyla ilişkilendirilebilir. Fransa'daki anadili kitaplarında insan hakları eğitimine daha az yer verilmesi sonucu ise, bu eğitimin, doğrudan başka dersler kapsamında (Living Together, Civic Education) verilmesine bağlanabilir.

Türkiye'de 2010-2011 öğretim yılından itibaren uygulamaya konulan "8. sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi" öğretim programı ve buna uygun olarak hazırlanan ders kitaplarında ise insan hakları konusuna ne düzeyde yer verildiği ile ilgili herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmanın amacı, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2011-2012 eğitim-öğretim yılında uygulamaya konulan 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi öğretim programı ile bu programa uygun olarak yazılan, tek kitap seti olan ilköğretim 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders ve öğrenci çalışma kitaplarında insan hakları konusuna ne düzeyde yer verildiğini ortaya koymaktır. İnsan haklarında uluslararası alanda kabul görmüş belgelerden Birleşmiş Milletler (BM) Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi (1948), BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi araştırmanın amacı kapsamında incelenmiş ve 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi öğretim programı ve ders kitaplarının (ders kitabı ve öğrenci çalışma kitabı) içeriği ile karşılaştırılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma, tarama modelinde yapılmıştır. Bu araştırmada tarama modelinin seçilmesinin nedeni, insan hakları konusunun bütüncül olarak incelenmek istenmesidir; çünkü tarama modelleri geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 2005).

2.2. Verilerin Toplanması

Araştırmanın veri kaynağını, 2011-2012 eğitim-öğretim yılında uygulamaya konulan 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi öğretim programı, programa uygun olarak hazırlanan tek kitap seti özelliğindeki ilköğretim 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders ve öğrenci çalışma kitapları ile uluslararası anlamda kabul görmüş insan hakları belgelerinden Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi (1948), Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi oluşturmaktadır.

2.3. Verilerin Çözümlenmesi

Bu araştırmada yazılı bir araç olan öğretim programı ve ders kitapları üzerinde çalışıldığı için değerlendirmede, bir nitel araştırma yöntemi olan içerik analizinin kullanılması tercih edilmiştir. İçerik analizinin, nitel araştırma teknikleri içinde en hızlı gelişeni olduğu ileri sürülebilir. İçerik analizi yazılı ve sözlü materyallerin dizgesel bir analizidir. İnsanların söyledikleri ve yazdıklarının kodlanarak nicelleştirilmesidir. Amacı ise sözel bilgiyi nicel verilere dönüştürmektir (Yıldırım ve Şimşek, 2005, 227). İçerik analizi, açık ve gizli içerik hakkında çıkarımlar yaparak sosyal gerçeği araştırır. Açık içerik görünürde olan ifadelerden oluşur. Gizli içerik ile ifadelerin altında yatan anlam kastedilir (Tavşancıl ve Aslan, 2001, 24–25; Neuendorf, 2002, 1–9; Krippendorff, 2004, 22–25; Yıldırım ve Şimşek, 2005, 227–241; Neuman, 2007, 663–666; Balcı, 2009, 46–52).

İçerik analizinde yapılacak ilk iş, analiz birimi olarak ana kategoriler (analiz ünitesi) ile alt kategorileri belirlemek ve bunları tanımlamaktır. Daha sonra analizlerin yapılacağı bağlam birimine (cümle, paragraf ya da tüm metin) karar verilir (Yıldırım ve Şimşek, 2005, 227–241; Balcı, 2009, 46–52). İçerik analizinin niceliksel ve niteliksel uygulamaları vardır. Niteliksel içerik analizinde, alt kategoriler niteliklerine göre olumlu, olumsuz ve yansız olarak değerlendirilir. Bu araştırmada alt kategoriler niteliklerine göre ayrılmadan değerlendirildiği için nicel içerik analizi kullanılmıştır. Berelson (1952, 135–146)'a göre nicel içerik çözümlemesinde tam, nesnel ve güvenilir veri elde etmek için mesajların içeriği dizgesel bir biçimde sayılır. Kategori olarak seçilen ifadelerin ya da sözcüklerin bağlam birimi içinde eş anlamlıları olduğu kabul edilerek sayma işlemi yapılır. Burada amaç, açık ve gizli içerikten çıkarımlar yapmaktır.

Araştırmada ana kategori olarak "insan hakları" konusu ele alınmıştır. Alt kategoriler; sivil haklar ve özgürlükler, siyasi haklar, sosyal, ekonomik ve kültürel haklar olarak belirlenmiş ve bu alt kategorilerin kapsamı, Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi (1948), Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi çerçevesinde araştırmada aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

a) Sivil haklar ve özgürlükler: Yaşama hakkı, işkence ve kötü muamele yasağı, kölelik, angarya ve zorla çalıştırma yasağı, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, hükümlü ve tutukluların hakları, özel hayatın ve aile hayatının korunması, konut dokunulmazlığı hakkı, haberleşme özgürlüğü, düşünce, vicdan ve din/inanç özgürlüğü, ifade özgürlüğü, bilim ve sanat özgürlüğü, basın özgürlüğü, yerleşme ve seyahat özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı, mülkiyet hakkı, çalışma ve sözleşme özgürlüğü, adil yargılanma hakkı ve ilgili güvenceler, etkili başvuru hakkı/hak arama özgürlüğü, ayrımcılık yasağı.

b) Siyasi haklar: Vatandaşlık hakkı, bilgi edinme hakkı, dilekçe hakkı, seçme ve seçilme hakları, siyasi faaliyette bulunma hakkı.

c) Sosyal, ekonomik ve kültürel haklar: Eğitim ve öğrenim hakkı, çalışma hakkı ve ödevi, toplu iş sözleşmesi hakkı, grev ve lokavt hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sağlık ve hasta hakkı, çevre hakkı, kadın hakları, çocuk hakları, engelli hakları, akıl hastalarının hakları, azınlık hakları ve kültürel haklar.

Araştırmada bağlam birimi olarak "cümle" seçilmiş ve alt kategorilerin her bir cümlede ne sıklıkla geçtiği saptanmıştır. Sayma işlemi yapılırken hem açık içerik hem de gizli içerik göz önüne alınmıştır. Daha açık bir deyişle, bağlam birimi olarak seçilen her bir cümle içindeki alt kategorilere karşılık gelen sözcükler, belirtilen alt kategorileri açıklayan ifadeler ya da doğrudan anlamı veren cümleler sayılmıştır. Cümledeki her bir kavramın ağırlığı bir puan olarak değerlendirilmiştir.

Araştırmanın güvenirliğini sağlamak için daha önce İnal (1998) tarafından uygulanan yöntem örnek alınmış ve rastlantısal olarak seçilen bir kitaptan (Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi 8 Ders Kitabı), bir alt kategori (sivil haklar ve özgürlükler) araştırmacı ve bir alan uzmanı[1] tarafından farklı zamanlarda tekrar kodlanmıştır. Araştırmanın güvenilirliği için kodlayanlar arasında en az %70'lik bir görüş birliği gereklidir (Yıldırım ve Şimşek, 2005, 233). Bu araştırmada araştırmacılar/kodlayıcılar arasında %97'lik bir görüş birliğine ulaşılmıştır. Araştırmanın geçerliğini sağlamak için ise analizi yapılan öğretim programı ve kitaplardan örneklem alınmamış, anılan öğretim programındaki tüm temalar/açıklamalar ve kitaplardaki tüm yazınsal metinler çıkarılmadan incelemeye alınmıştır.

Öğretim programındaki kategorilerin değerleri tabloda frekans ve yüzde olarak; kitaplardaki kategorilerin değerleri; tabloda frekans, yüzde ve yoğunluk puanı olarak gösterilmiştir.

[1] Mehmet Ünal.

Her bir kitap için Kategori % = (Kategori Frekansı / Tüm Kategorilerin Toplam Frekansı) x 100

Kategori Yoğunluk Puanı= Kategori Frekansı / Toplam Ortalama Sözcük Sayısı

formüllerine göre elde edilmiştir.

Kitaplardaki ortalama sözcük sayısını hesaplamak için öncelikle yalnızca yazınsal metinlerin yer aldığı sayfa sayısı bulunmuştur. Daha sonra her kitabın başından, ortasından ve sonundan rastgele seçilen üç sayfadaki ortalama sözcük sayısı, sayfa sayısı ile çarpılarak her kitaptaki ortalama sözcük sayısına ulaşılmıştır. Yoğunluk puanları hesaplanırken çıkan sayıların çok küçük olması ve küçük sayılarla çalışmanın yorumlamada güçlük çıkarması nedeniyle tüm kategorilere ait yoğunluk puanları 1000 ile çarpılmıştır. Böylece değerlendirmede ve puanların anlaşılmasında kolaylık sağlanmıştır. Elde edilen istatistiksel analizlerin yardımıyla veriler yorumlanmıştır.

3. BULGULAR ve YORUMLAR

Bu bölümde, araştırmanın alt kategorilerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Ortaokul 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Öğretim Programı'nda İnsan Hakları Konusunun Alt Kategorileri

Ortaokul 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Öğretim Programı'nda, insan hakları konusunun alt kategorilerine göre dağılımı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo1: 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi (VDE) Öğretim Programındaki Tüm Alt Kategorilerin Frekans (f) ve Yüzdeye (%) Göre Dağılımı

Alt Kategoriler		VDE Öğretim Programı	TOPLAM
Sivil haklar ve özgürlükler	f	15	**15**
	%	65,22	**65,22**
Siyasi haklar	f	3	3
	%	13,04	13,04
Sosyal, ekonomik ve kültürel haklar	f	5	5
	%	21,74	21,74
TOPLAM	f	23	**23**
	%	100	**100**

Tablo 1'de görüldüğü gibi, 8. sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Öğretim Programı'nda insan hakları ile ilgili alt kategorilerden en fazla sivil haklar ve özgürlüklere (%65,22) yer verilirken; bunu sırasıyla sosyal, ekonomik ve kültürel haklar (%21,74) ile siyasi haklar (%13,04) izlemiştir. Vatandaşlık hakkı, bilgi edinme hakkı, dilekçe hakkı, seçme ve seçilme hakları, siyasi faaliyette bulunma haklarını içeren siyasi

haklar alt kategorisine öğretim programında daha az yer verilmesinin bir nedeni olarak; 13-14 yaş aralığındaki öğrencilerin siyasi haklarını kullanma yeterliliğine sahip olmadıkları düşüncesini akla getirmektedir. Ancak bu düşünce 13-14 yaşında dahi olsa, öğrencilerin bu haklarını öğrenmelerine engel teşkil edecek bir sebep olarak gösterilemez.

8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi (VDE) Öğretim Programında geçen insan hakları konusunun alt kategorilerine ilişkin örnekler aşağıda verilmiştir:

Sivil Haklar ve Özgürlükler Alt Kategorisine İlişkin Örnekler

- Her insanın değerli ve onurlu olduğunu kabul eder. (MEB, 2010, 11)

- Ayrımcılığın çeşitli biçimlerini sorgulayarak ayrımcılık yapmama konusunda duyarlılık gösterir. (MEB, 2010, 14)

- Karşılaştığı sorunların çözümünde demokratik tutum ve davranışları benimser. (MEB, 2010, 14)

- Birlikte yaşama kültürü için diyalog ve etkili iletişimin önemini fark eder. (MEB, 2010, 15)

- Hak, özgürlük ve sorumluluk arasındaki ilişkiyi fark eder. (MEB, 2010, 16)

- İnsan haklarının ve özgürlüklerinin herkes için doğuştan ve vazgeçilmez olduğunu kavrar. (MEB, 2010, 16)

- Hak ve özgürlüklerin ihlâl edildiği durumlara ilişkin demokratik çözüm önerileri geliştirir. (MEB, 2010, 16)

Siyasi Haklar Alt Kategorisine İlişkin Örnekler

- Demokratik bir vatandaş olmanın gereklerini örneklerle açıklar. (MEB, 2010, 13)

- Hak ve özgürlüklerin ihlâl edildiği durumlara ilişkin demokratik çözüm önerileri geliştirir. (MEB, 2010, 16)

- Vatandaşlık görevlerini yerine getirmenin önemini kavrar. (MEB, 2010, 21)

Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Haklar Alt Kategorisine İlişkin Örnekler

- İnsan haklarının ve özgürlüklerinin herkes için doğuştan ve vazgeçilmez olduğunu kavrar. (MEB, 2010, 16)

- Demokratik toplumlarda sivil toplum kuruluşlarına katılımın önemini kavrar. (MEB, 2010, 17)

- Engelli, yaşlı vb. bireylerle empati yaparak onların rahat bir yaşam sürdürebilmeleri için sorumluluk üstlenir. (MEB, 2010, 21).

- İnsan haklarının ve özgürlüklerinin herkes için doğuştan ve vazgeçilmez olduğunu kavrar. (MEB, 2010, 16)

3.2. Ortaokul 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Kitaplarında İnsan Hakları Konusunun Alt Kategorileri

Ortaokul 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi ders kitaplarında (Ders Kitabı (DK), Öğrenci Çalışma Kitabı (ÖÇK)), insan hakları konusunun alt kategorilerine göre dağılımı Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi (VDE) Ders Kitaplarındaki (DK;ÖÇK) Tüm Alt Kategorilerin Frekans (f), Yüzde (%) ve Yoğunluk Puanına (YP) Göre Dağılımı

Alt Kategoriler		DK	ÖÇK	TOPLAM
Sivil haklar ve özgürlükler	f	118	25	143
	%	60,51	32,90	52,77
	YP	2,57	0,64	**3,21**
Siyasi haklar	f	17	11	28
	%	8,72	14,47	10,33
	YP	0,37	0,28	0,65
Sosyal, ekonomik ve kültürel haklar	f	60	40	100
	%	30,77	52,63	36,90
	YP	1,31	1,03	2,34
TOPLAM	f	195	76	271
	%	100	100	100
	YP	**4,25**	1,95	**6,2**

8. Sınıf VDE Kitaplarında Geçen Toplam Yaklaşık Sözcük Sayısı: DK: 45 750; ÖÇK: 38 520.

Tablo 2'de görüldüğü gibi, yoğunluk puanları karşılaştırıldığında 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders kitabında (4,25) insan hakları konularına daha fazla yer verilmiştir. Öğrenci çalışma kitabında sadece etkinliklere yer verilmiş olması

ve daha çok etkinliklerdeki sorulara öğrencilerin cevap vermesinin beklenmesi bu sonucun önemli bir nedeni olarak kabul edilebilir.

8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders kitaplarında insan hakları ile ilgili alt kategorilerden yoğunluk puanına göre en fazla sivil haklar ve özgürlüklere (3,21) yer verilirken; bunu sırasıyla sosyal, ekonomik ve kültürel haklar (2,34) ile siyasi haklar (0,65) izlemiştir. Dersin öğretim programında olduğu gibi programa uygun hazırlanan kitaplarda da siyasi haklar alt kategorisine daha az yer verilmesi dikkat çekicidir. Siyasi haklar ile ilgili insan haklarının 13-14 yaş aralığındaki öğrencilere ne kadarının öğretilip öğretilemeyeceği endişesi ders kitaplarında da göze çarpmaktadır.

8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Kitaplarında (DK,ÖÇK) geçen insan hakları konusunun alt kategorilerine ilişkin örnekler aşağıda verilmiştir:

Sivil Haklar ve Özgürlükler Alt Kategorisine İlişkin Örnekler

- En temel insan hakkı olan yaşama hakkı tarih boyunca sık sık ihlal edilmiştir. (MEB, 2011, DK, 17)

- Sivil toplum kuruluşlarına üye olur. (MEB, 2011, DK, 22)

- Bir kişinin siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel haklardan yararlanmasına engel olmak ayrımcılıktır. (MEB, 2011, DK, 27)

- Herkesin özgürce fikirlerini ifade edebildiği bir toplum ebru sanatının bir örneği gibidir. (MEB, 2011, DK, 30)

- Belediye ile anlaşamazsak mahkemeye başvururuz. (MEB, 2011, DK, 39)

- Vatandaşların; insan hakları ihlallerine ilişkin müracaat yapabilmesi için BİMER'in ALO 150 hattı kurulmuştur. (MEB, 2011, DK, 48)

- Hiç kimse işkenceye, baskıya, insanlık dışı, haysiyet kırıcı cezalara veya muamelelere tabi tutulamaz. (MEB, 2011, DK, 52)

- Hiç kimse kölelik ve kulluk altında bulundurulamaz. (MEB, 2011, DK, 52)

- Hiçbir insana zor kullanılamaz! Baskı uygulanamaz! (MEB, 2011, ÖÇK, 18)

- Herkesin özgürce seyahat etme hakkı vardır. (MEB, 2011, ÖÇK, 29)

- Mavi gözlü öğrenciler diğer göz rengine sahip olan öğrencilerden daha mı üstün özelliklere sahiptir? (MEB, 2011, ÖÇK, 43)

- Önce hangi alanda faaliyet göstereceğinizi belirleyiniz ve kuracağınız STK'ya bir ad veriniz. (MEB, 2011, ÖÇK, 76)

- Bebek ve anne seyahat edebilecek hâle gelene kadar bütün grubu bekletir misiniz? (MEB, 2011, ÖÇK, 87-91)

Siyasi Haklar Alt Kategorisine İlişkin Örnekler

- Halk seçim ve sivil toplum kuruluşları aracılığı ile yönetime katılır ve yön verir. (MEB, 2011, DK, 20)

- Hukuksal olarak bir ülkeye vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkese vatandaş denir. (MEB, 2011, DK, 23)

- Bu projeyle öğrencilere seçme, seçilme, oy kullanma, demokratik liderliği benimseme, katılımcı olma, kamuoyu oluşturma, diyalog kurma ve hoşgörülü olabilme becerilerinin kazandırılması amaçlanmaktadır. (MEB, 2011, DK, 59)

- Oy verme çağına gelmiş her bireyin oy verme hakkı vardır. (MEB, 2011, ÖÇK, 29)

- Eğitim, sağlık, güvenlik, seçme-seçilme gibi hakları ile ailesine, toplumuna karşı sorumluluklarının farkında olmalı. (MEB, 2011, ÖÇK, 34)

- Sorun yaşadığımız kuruma ya da ilgili başka kurumlara dilekçe ile başvuru yapabiliriz. (MEB, 2011, ÖÇK, 63)

Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Haklar Alt Kategorisine İlişkin Örnekler

- Örneğin; kadınlar ve erkekler özgürlük, sorumluluk açısından "insan" olarak eşittir ve aynı haklara sahiptir. (MEB, 2011, DK, 25)

- Dünyanın önemli sorunlarından biri de çocuk işçiliğidir. (MEB, 2011, DK, 40)

- Engelli bireyleri topluma kazandırmak ve hayatlarını kolaylaştırmak için pek çok şey yapılabilir. (MEB, 2011, DK, 72)

- Ortalama her dört kadından birine şiddet uygulanıyor. (MEB, 2011, ÖÇK, 18)

- Temiz bir çevrede yaşamak bir insan hakkıdır. (MEB, 2011, ÖÇK, 28)

- Kadınların ve erkeklerin okulda, evde iş hayatında vb. alanlarda yapmak zorunda oldukları işler nelerdir? (MEB, 2011, ÖÇK, 39)

- Ben Leyla, 5 yaşındayım ve Lübnan'da yaşıyorum. Evimiz yıkıldı. Bu nedenle çadırda yaşamak zorundayım. (MEB, 2011, ÖÇK, 60)

- Her çocuğun duygu ve düşüncelerini istediği şekilde açıklama hakkı vardır. (MEB, 2011, ÖÇK, 66)

- Engelli ve yaşlı bireylerin sokaklarda özgürce, kimseye ihtiyaç duymadan gezinebilmeleri, toplumla uyumlu ve mutlu bir yaşam sürdürebilmeleri için bir kent tasarlayınız. (MEB, 2011, ÖÇK, 119)

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmada, 8. sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Öğretim Programı'nın, 1-8 sınıfta yer alan birçok dersle ilişkilendirilen İnsan Hakları ve Vatandaşlık Eğitimi ara disiplin alanı göz ardı edilerek hazırlandığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, dersin öğretim programının, diğer ders ve ara disiplin alanlarından tamamen bağımsız olarak tasarlandığı düşüncesini akla getirmektedir. Aksine, insan hakları gibi disiplinlerarası bir konunun; bütün derslerde dikkate alınması, disiplinlerarası ilişkilendirmelerin yapılmasının daha uygun olacağı iddia edilebilir.

Öğretim programında yer alan toplam 32 kazanımın 23'ü doğrudan insan hakları konuları ile ilgilidir. Bu durum programda insan haklarının önemsendiğinin önemli bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Programda insan hakları ile ilgili alt kategorilerden en fazla sivil haklar ve özgürlüklere, en az siyasi haklara yer verilmiştir. Programa uygun olarak hazırlanan tek kitap setinde de sonuçlar benzerlik göstermektedir. Özellikle öğrenci çalışma kitabında verilen toplam 36 etkinliğin 16'sının doğrudan insan hakları konuları ile ilgili olması ve diğer etkinliklerde sık sık insan haklarına saygıdan bahsedilmesi kayda değerdir.

İnsan hakları ile ilgili alt kategorilere ilişkin bulgular bölümünde verilen cümle örneklerinden de anlaşıldığı gibi; sivil haklar ve özgürlüklerden en çok yaşama hakkı, düşünce, vicdan ve din/inanç özgürlüğü, ifade özgürlüğü, etkili başvuru hakkı/hak arama özgürlüğü, ayrımcılık yasağına yer verildiği görülmektedir. Özellikle angarya ve zorla çalıştırılma yasağı, hükümlü ve tutukluların hakları, aile hayatının korunması,

konut dokunulmazlığı hakkı, haberleşme özgürlüğü, bilim ve sanat özgürlüğü, basın özgürlüğü, mülkiyet hakkı, çalışma ve sözleşme özgürlüğü, adil yargılanma hakkı ve ilgili güvencelere ise hem öğretim programında hem de kitaplarda hiç bulunmadığı tespit edilmiştir.

Siyasi haklardan; siyasi faaliyette bulunma hakkı hariç, vatandaşlık hakkı, bilgi edinme hakkı, dilekçe hakkı, seçme ve seçilme haklarına yer verilmiştir. Özellikle seçme ve seçilme hakları ön plana çıkarılırken siyasi faaliyette bulunma hakkından hiç bahsedilmemesi dikkate değerdir. Bu durum, 13-14 yaş aralığındaki öğrencilerin siyasi faaliyet yeterliliğinden uzak görülmesiyle ilgili olabilir.

Sosyal, ekonomik ve kültürel haklardan ise, en çok eğitim ve öğrenim hakkı, çalışma hakkı ve ödevi, kadın, çocuk ve engelli haklarına yer verilirken; toplu iş sözleşmesi hakkı, grev ve lokavt hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sağlık ve hasta hakkı, akıl hastalarının hakları ve kültürel haklara değinilmemiştir.

Ergenlik döneminin başlangıcından itibaren çocukların düşünme biçimleri yetişkinlerinkiyle benzerlik göstermeye başlar. Bu dönemde gençlerde soyut düşünmenin olduğu gözlenir. Bu yüzden gençler bir sorunun çözümünü somut yollarla sınırlamazlar ve sorundaki değişkenler arası ilişkileri bularak olası denenceler geliştirirler. Daha sonra bu denenceleri sırayla sınar ve çözüme dizgesel bir şekilde ulaşırlar. Bu dönemde gençlerde tümevarım ve tümdengelim yoluyla akıl yürütme gözlenir. Gençler soyut kavramları anlayarak etkili bir şekilde kullanabilirler. Çeşitli ideal düşünceler, değerler ve inançlar geliştirmeye başlarlar. Dolayısıyla toplumun yapısıyla, felsefesiyle ve politik durumuyla yakından ilgilenirler. Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramının altıncı aşamasına denk gelen gençlerin kendi ahlak ilkelerini kendilerinin seçtikleri, adalet, eşitlik ve insan hakları gibi soyut kavramlar üzerinde düşünmeye başladıkları gözlenir (Senemoğlu, 1997, 55–73).

Ortaokulun son sınıfında bulunan gençlerin gelişimsel özellikler açısından soyut düşünme dönemine geçtiği ve bu evrede insan hakları gibi soyut kavramlar üzerinde düşünmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Bu yüzden ergenlik çağının, insan hakları eğitimi bakımından oldukça elverişli olduğu söylenebilir. Bu noktada önemli uyaranlardan biri de bu dönemde kullanılan ders kitaplarıdır. Ders kitaplarının içeriği insan hakları konusuna doğru yer vermeli; başka bir deyişle, bu içerik gençlerde insan

haklarına saygı konusunda bir duyarlık oluşturmalıdır (Karaman Kepenekçi, 1999). İnsan haklarının alt kategorileri olmasa da bütünü ile ilgili yapılan araştırma sonuçları da bu araştırma sonuçlarını destekler nitelikte olup bu konudaki genel kanı insan hakları konusuna özellikle yer verilmesi ve sorumluluklarla ilişkilendirilmesi yönündedir (Gülmez, 1998; Karaman Kepenekci, 1999, 2003, 2005, 2011).

8. sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Öğretim Programı ve ders kitaplarında bazı alt kategorilerin (siyasi haklar gibi) yüzdelerinin/yoğunluk puanlarının, diğerlerine göre daha düşük çıkması, ilk bakışta olumsuz gibi görünse de bu durum, toplumda insan haklarının önemine inanmış bir sosyal bilgiler öğretmeninin becerisiyle olumsuz bir durum olmaktan çıkarılabilir. Daha açık bir deyişle, bu dersleri okutan öğretmenler kitaplarda daha az yer verilen bu alt kategorilerin geçtiği konuları işlerken öğrencilerin tartışmaları için daha fazla zaman ayırabilir ve sınıfta bu alt kategorilerle ilgili yaşanmış güncel olaylardan bir tartışma ortamı yaratabilir (Aslan ve Karaman Kepenekçi, 2008). Özellikle sosyal bilgiler öğretmenleri dersin genel amaçları doğrultusunda insan hakları ile ilgili konulara yönelik etkinlikler tasarlayabilir ve uygulayabilirler. İnsan hakları gibi disiplinlerarası bir konunun bir ders içeriğinde ele alınması yerine hemen hemen her dersle ilişkilendirilmeli ve özellikle etkinlikler yoluyla bu konunun öğrenme-öğretme süreci gerçekleştirilmelidir. Ders kitabı yazarları ise uygulanabilir ve birbirinin benzeri olmayan sadece yazılı-sözlü anlatım becerilerini geliştirmeye yönelik olmayan farklı yöntem ve teknikleri içeren etkinlikler tasarlamalıdırlar. Unutulmamalıdır ki insan hakları sadece bilinmesi yeterli olmayan kullanılması, korunması ve geliştirilmesi yönünde öğrenme-öğretme etkinliklerinin yapılması zorunlu bir konudur.

Kaynaklar

Akıllıoğlu, T. (1995). İnsan Hakları–Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri. Ankara: A.Ü. S.B.F. İnsan Hakları Merkezi Yayınları.

Alkın, S. (2007). İngiltere ve Türkiye'de İlköğretim Programlarındaki Vatandaşlık Eğitiminin Karşılaştırılması, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Alkın, S. ve Gözütok, F. D. (23-25 Haziran 2008). İlköğretim Öğretmenlerinin Programdaki Ara Disiplin Yaklaşımına İlişkin Görüşleri, International Conference on Education Sciences ICES-08'de sunuldu, Kıbrıs.

Aslan, C. ve Karaman Kepenekci, Y. (2008). Human Rights Education: A Comparison of Mother Tongue Textbooks in Turkey and France. Mediterranean Journal of Educational Studies. 13(1): 101–124.

Balcı, A. (2009). Sosyal Bilimlerde Araştırma. Ankara: PegemA Yayıncılık.

Berelson, B. (1952). Content Analysis. New York: The Free Pres Publishers.

Buergental, T. (1995). International Human Rights. USA: West Publishing,

Bümen, N. T. (2005). Öğretmenlerin Yeni İlköğretim 1–5. Sınıf Programlarıyla İlgili Görüşleri ve Programı Uygulamaya Hazırlayıcı Bir Hizmetiçi Eğitim Çalışması Örneği, Ege Eğitim Dergisi, 6 (2), 21–57. Web: http://egitim.ege.edu.tr/efdergi/arsiv/2005_6_2/makale_2.pdf adresinden 01.10.2010'da alınmıştır.

Ceyhan, E. ve Yiğit, B. (2004). Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi. Ankara: Anı Yayıncılık.

Claude, R.P. (2006). Yaygın İnsan Hakları Eğitimi (Çev. M. Çevik). İzmir: İnsan Hakları Gündemi Derneği. (Eserin orijinali 2003'de yayımlandı).

Coşkun, H. (1996). "Eğitim Teknolojisi ve Kültürlerarası Eğitim Bağlamında İlköğretim İkinci Sınıf Türkçe ve Almanca Ders Kitaplarının İçerik Sorunları", Türkiye ve Almanya'da İlköğretim Ders Kitapları. Ankara: Türk-Alman Kültür İşleri Kurulu Yayın Dizisi, 11, 59–76.

Çeçen, A. (1995). İnsan Hakları. Ankara: Gündoğan Yayınları.

Doğanay, A. (2002). Sosyal Bilgiler Öğretimi, Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi. (Editörler: C. Öztürk ve D. Dilek.). Ankara. PegamA Yayıncılık.

Donnelly, J. (1989). Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları. (Çeviren: Mustafa Erdoğan, Levent. Korkut). Ankara: Yetkin Yayınları.

Ersoy, A. F. (14–16 Nisan 2006). Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Etkili Vatandaşlık Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi, Ulusal Sınıf Öğretmenliği Kongresi'nde sunuldu, Ankara.

Gemalmaz, S. (2001). Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş. İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Gerard, F. M. (2003). Les Manuels Scolaires d'Aujourd'hui, De l'Enseignement À l'Apprentissage, Option, No: 4, http://www.fmgerard. be/textes/option.html, s.27–28. adresinden 27.10.2011'de alınmıştır.

Giannangelo, D. M. ve Kaplan M. B. (1992). "An Analysis and Critique of Selected Social Studies Textbooks", Reproductions supplied by EDRS, Memphis City Schools TN.

Gülmez, M. (1998). "İlköğretimde Kesintisiz İnsan Hakları Eğitimi", Cumhuriyet, 16.2.1998, s.22.

Gülmez, M. (2001). İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi. Ankara: TODAİE Yayını.

Güven, S., Gökbulut, Y. ve Yel, S. (14-16 Nisan 2006). 4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Programına İlişkin Öğretmen Görüşleri, Ulusal Sınıf Öğretmenliği Kongresi'nde sunuldu, Ankara.

İnal, K. (1998). Türkiye'de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler, 27 Mayıs ve 12 Eylül Askeri Müdahale Dönemlerine İlişkin Bir İnceleme, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Kapani, M. (1981). Kamu Hürriyetleri. Ankara: A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları.

Karaman Kepenekci, Y. (2005). Citizenship and Human Rights Education: A Comparison of Textbooks in Turkey and the United States. International Journal of Educational Reform. 14 (1), 73–88.

Karaman Kepenekci, Y., (2000). İnsan Hakları Eğitimi. Ankara: Anı Yayıncılık.

Karaman Kepenekci, Y., (2003). İlköğretimde İnsan Hakları ve Sorumluluk Eğitimi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi. 34, 280–299.

Karaman Kepenekci, Y., (2011). Ortaöğretim Türk Edebiyatı İle Dil ve Anlatım Ders Kitaplarında İnsan Hakları Üzerine Bir Çözümleme. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. 6 (1), 483-502.

Karaman Kepenekçi Y. (1999). Türkiye'de Genel Liselerde İnsan Hakları Eğitimi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Karaman Kepenekçi, Y. (2008). Eğitimciler İçin İnsan Hakları ve Vatandaşlık. Ankara: Ekinoks Yayıncılık.

Karasar, N. (2005). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Basımevi.

Krippendorff, K. (2004). Content Analysis: An Introduction to its Methodology. London: Sage Publications.

MEB. (2011). İlköğretim Ders Programları. Web: http://ttkb.meb.gov.tr/ogretmen/modules.php?name=Downloads&d_op=viewdownload&cid=74 adresinden 01.10.2011'de alınmıştır.

MEB. (2011). İlköğretim Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Kitabı, Öğrenci Çalışma Kitabı, Öğretmen Kılavuz Kitabı. Ankara: Devlet Kitapları.

Mumcu, A. (1994). İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri. Ankara: Savaş Yayınları.

NCSS (National Council for The Social Studies). (2007). Creating effective citizens, Web: http://www.socialstudies.org/positions/effectivecitizens/. adresinden 01.10.2010'da alınmıştır.

Neuendorf, K. A. (2002). The Content Analysis Guidebook. London: Sage Publications.

Neuman, L. W. (2007). Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar, (Çev: Sedef Özge). İstanbul: Yayın Odası.

Oğuzkan, F. (1993). Eğitim Terimleri Sözlüğü. Ankara: Emel Matbaacılık.

Power, S. ve Allison, G. (2000). Realizing Human Rights Moving From Inspiration To Impact. NY: Palgrave Macmillan.

Reisoğlu, S. (2001). Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları. İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Senemoğlu, N. (1997). Gelişim, Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya. Ankara: Spot Matbaacılık.

Tanrıöver, H.U. (2003). Ders Kitaplarında Cinsiyet Ayrımcılığı, Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları. (Editörler: B. Çotuksöken, A. Erzan, O. Silier.). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Taş, İ.D. (2010). 2005 İlköğretim Programının Hazırlanmasında Görev Alan Ara Disiplinler Komisyonu Üyelerinin ve Sınıf Öğretmenlerinin Ara Disiplin Yaklaşımı Konusundaki Bilgi Durumunun ve Görüşlerinin Belirlenmesi, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Tavşancıl, E. ve Aslan, E. A. (2001). İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Tibbits, F. (2002). "Understanding What We Can Do: Emerging Models for Human Rights Education", International Review of Education, 48 (3/4), 159–171.

UNESCO (1969). Trends in Teaching About Human Rights, Some Suggestions on Teaching About Human Rights, 15–26.

UNESCO (1987). "Human Rights: An Ethical and Civic Education for Our Time", Human Rights Teaching, VI, 175–184.

UNESCO (2009a). Basic Learning Materials, http://www.unesco.org/education/blm/blmintroen.php adresinden 27.10.2011'de alınmıştır.

UNESCO (2009b). "Étude Comparative de Manuels Scolaires dans le Cadre du Dialogue Euro-Arabe, Coordonnée conjointement par les Commissions française et marocaine pour l"UNESCO", Document Préparatoire**,** http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/IMG/doc/Texte_ vers_fra.doc adresinden 27.10.2011'de alınmıştır.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınevi.